

PAMĚŤ TĚLA: LIDOVÁ PÍSEŇ JAKO KLÍČ K UVOLNĚNÍ KULTURNÍ PAMĚTI

Julia Ulehla

Úvod

Tímto textem chci doplnit a vysvětlit mé pěvecké vystoupení na Folkových prázdninách v Náměšti nad Oslavou v rámci programu ve středu 31. července 2018. Předmětem mého výzkumu je kolektivní paměť nazíraná prostřednictvím těla, mou metodou je tudíž praxe. Sama jsem svým způsobem míšenka, narodila jsem se v diaspoře a vytrvale se snažím pochopit, jaký mám vlastně vztah k folklorní tradici na Slovácku a jak mohu tomuto vztahu co nejlépe posloužit a oživit ho. Toto nejisté území zkoumám prostřednictvím těla – tělo je můj primární prostředek.

Základ mého vystoupení tvořily lidové písně, které sesbíral můj praděd Vladimír Úlehla (1888–1947) do své knihy *Živá píseň* (1949 [2008]). Naprostá většina těchto písní byla zapsána ve Strážnici, kde strávil Úlehla část mládí, několik z nich (a několik z těch, které jsem zpívala v Náměšti) zazpívali moji příbuzní.

Úlehla, profesí biolog, věřil, že písně jsou živé organismy, důvěrně spjaté se svými ekologickými podmínkami a přenášené časem jednotlivými rodinami, rody a kmeny. Výjimečný publikační počín mého předka se ke mně dostal po kulturní a lingvistické přetržce – můj otec odešel z komunistického Československa v roce 1968, když mu bylo devatenáct let, já jsem se narodila v USA a doma jsme nemluvili česky. Abych si k těmto písním vytvořila vztah, musela jsem použít jinou než běžnou cestu. Chybělo zde totiž ústní předávání, lingvistická spojitost a do velké míry i spojení s místem (i když toto tvrzení není úplně pravdivé, protože jižní Morava představovala v mnoha případech nejtrvalejší fyzický hmatatelný odkaz, který jsem měla, a moji prarodiče byli nadšenými udržovateli slováckých lidových písní). Takto se do mé oblasti zájmu dostalo tělo, jako něco, co Monique

Mojica – vyznavačka divadelní praxe podle učení indiánů Kuna a Rappahannock¹ – popisuje jako *paměť krve*: „*Naše těla jsou naše knihovny – plné odkazů v paměti, nekonečném zdroji, obrovské databázi příběhů. Některé z nich jsme žili, jiné jsme předali dál, o některých se nám zdálo, některé jsme zapomněli, některé si ani neuvědomujeme, jsou spící, čekají na klíč, který je odemkne.*“ (Mojica 2011: 97)

Jaké vzpomínky, zážitky nebo možnosti vzájemných vztahů – které nám naše vědomě enkulturovaná (socializovaná) mysl nedovede odhalit – nám mohou odhalit naše těla? Pro mne jsou takovým klíčem písně, které sesbíral můj praděd. Písně vyvolávají emoce, příběhy, vzpomínky, textury, tělesné pocity a neočekávané zážitky. V průběhu času mne začínají pomalu proměňovat, předkládají a postupně vytvářejí můj vlastní etický rámec. Ve vztahu k těmto písním jsem v receptivní pozici – poddávám se jim, spíše než bych je řídila nebo nad nimi prosazovala kontrolu.

Ne každý se mnou asi bude souhlasit. Někteří lidé mi řekli, že to, co dělám, se výrazně týká mých předků a že je to součást folklorní tradice. Podle jiných jde pouze o můj osobní tvůrčí výraz. Někteří si myslí, že jsem Američanka, a proto se slováckou lidovou písní vůbec nemám zabývat. Pravdu mají možná všichni, záleží na úhlu pohledu. Jádrem problému jsou však otázky, které mne zajímají nejvíce:

- *Jak se má člověk v kontinuitě běžných, každodenních starostí i výjimečných okolností dobře postarat o písně svých předků, a jak se má o ně člověk starat v průběhu času, s pohledem do budoucna?*

- *Zamyšlení se nad první otázkou vede logicky k další otázce: Jak má člověk být prospěšný vším, co dělá, své kultuře?*

- *A pokud je člověk prospěšný kultuře, jak může dát sebe sama celého nějaké písni? Jak se může člověk rozplynout, takže zůstane jen píseň?*

1. Kunové (*Kuna*) jsou Indiáni žijící na území dnešní Kolumbie a Panamy, Rappahannockové (*Rappahannock*) pak Indiáni z oblasti dnešního státu Virginie (USA).

Věnovat pozornost těmto otázkám znamená dostat se daleko za rámec jakéhokoli lidského života, ať už v současné chvíli (tedy se k němu nemůžeme vyjádřit prostřednictvím své představitosti, ale jen prostřednictvím vzájemného jednání), nebo v průběhu času, směrem do minulosti či do budoucnosti.

Navazování a tradice

Stanoviska týkající se důležitosti navazování na lidové tradice jsem slyšela od několika slováckých muzikantů a zpěváků. Například v rozhovoru pro internetový deník pro kulturu a umění Ostravan známý hornácký primáš Martin Hrbáč řekl: „*V muzice a v písničkách je nepřeborné množství nálad a pravd, které prožívali už naši předci, a já jenom navazuji na to krásné, co nám v těch písničkách a muzice zanechali.*“ (Vrchovský 2006)

Hrbáčova poznámka naznačuje, že při folklorních vystoupeních existuje široký kolektivní rámec, který vyvolává minulost a znovu ji dává zažít v přítomnosti. Do jisté míry je závislý na osobním výběru nebo intuici (v tom, co člověk následuje nebo v čem pokračuje), ale patří sem také daleko širší kolektivní zkušenost. Přítomnost objasní právě momentální šířka záběru takového rámce. K tomuto tématu se vyjádřil polský divadelní režisér Jerzy Grotowski ve své eseji *Tu es le fils de quelqu'un* [Jsi něčí syn]:

„*Pro mne byli vždy důležití spisovatelé, velcí spisovatelé minulosti, i když jsem s nimi zápasil. Čelit Calderonovi nebo Slowackému, to pro mne bylo jako zápas Jakuba s andělem: ‚Odhal mi své tajemství!‘ Ale ve skutečnosti, k čertu s tvým tajemstvím. Důležité je naše tajemství, tajemství těch, kteří žijí teď. Pokud ale znám tvé tajemství, Calderone, pak mohu porozumět tomu svému. Obracím se na tebe ne jako spisovatel, který musí zdramatizovat tvou práci, ale jako svůj vzdálený příbuzný. Což znamená, že mluvím ke svým předkům. A samozřejmě, že to není z očí do očí. Ale zároveň nemohu existenci svých předků popřít. Představují můj základ, můj zdroj. Je to osobní otázka mezi nimi a mnou.*“ (Grotowski 1997: 292)

Moravská etnoložka Lucie Uhlíková mi kdysi řekla, že mladší zpěváci přistupují k textům lidových písní nově, tedy jinak než lidé, kteří ve společnosti písní prožili celý život. Možná to naznačuje rostoucí trhlinu, možná kolektivní paměť ustupuje do minulosti – podobně, jak to chápe francouzský filozof a sociolog Maurice Halbwachs (1877–1945), když mluví o tom, že se kolektivní paměť liší od historických záznamů. Protože mne také hodně zajímají texty lidových písní, zdá se mi vyjádření Grotowského výstižné. Prostřednictvím písní se ptám: Moji milí předkové, jak jste viděli svět a co byste asi řekli o našem světě? V písních začínám vidět etický rámec zcela odlišný od toho, který je zastáván antropocentrickým moderním Západem. Vidím lidi, kteří komunikují se zvířaty a s duchy svých předků, jejichž obavy a starosti jsou důvěrně spjaty se vzorci počasí, chováním zvířat, topografií, a kteří neovládají své okolí jako páni, ale existují se svým prostředím ve vzájemném vztahu.

Ve své eseji Grotowski dále tvrdí, že *„pokud vládnou stroje, musí se naše pozornost obrátit k tomu, co je lidské. Život jako celek je složitě vybalancovaný proces. Nejde tolik o to, jak najít formulku pro daný pojem, ale spíše se ptát: Stačí ti ten život, který žiješ? Jsi v něm šťastný? Jsi spokojený s životem, který tě obklopuje?“* (Grotowski 1997: 293)

Moje odpověď na jeho dotaz je následující: Písně mých předků jsou pro mne živým zdrojem odolnosti vůči takovému životu, který podle mne směřuje nespoutaně k zapomínání, a vypořádání se s ním.

Epigenetika

V přírodních vědách existuje analogie k tělesné paměti, konkrétně se týká objevů v oblasti epigenetiky, jíž se jinak říká povrchová DNA. V roce 2017 vědci zjistili, že v populaci hlístic (*nematode*) mohou být změny v environmentální genetice předávány až po čtrnáct generací, což je nejdelší řetězec epigenetického přenosu pozorovaný u živočichů (Klosin 2017). I když je u lidské populace obtížné vystopovat podobné projevy

kvůli relativně dlouhé době nástupu dalších generací, existují důkazy, že epigenetická „paměť“ může být v dalších generacích zachována. Bylo to zjištěno například při výzkumu potomků přeživších holocaustu a potomků žen, které přežily hladomor v Holandsku v roce 1944.²

Chci zdůraznit, že jak vyjádření Hrbáče a Mojicy, tak výzkumy v epigenetice naznačují, že to, o čem se domníváme, že patří k původu jedné konkrétní lidské bytosti, by mohlo snadno přesahovat hranice jakéhokoliv lidského života, a že stavba a existence identity jakéhokoli člověka může být výsledkem daleko více faktorů, než je nám známo. Perspektiva našeho „Já“ se tak náhle vysouvá ven a nahoru, zpět a kupředu, přičemž výsledný pohled na život jedince se jeví jen jako malý zářez v daleko větší síti vztahů.

Kolokvium jako kolektivní paměť

Jako hudebnice, která vystupovala na hudebním festivalu v Náměstí nad Oslavou, jsem vděčná za organizování tohoto kolokvia, protože tato platforma mi umožňuje veřejně vysvětlit, co cítím, že se děje v mé práci. Nejsm si jistá, do jaké míry to, co dělám, tady na Moravě doplňuje tradiční muzicírování, nebo zda je to narušuje, či zda je to bezpředmětné. Ráda bych to ale zjistila. Kde v mé práci existují rezonanční vlákna, a kde naopak žádná nejsou? Kolokvium mi umožňuje setkat se s lidmi, kteří přemýšlejí o lidové hudbě z pohledu různých disciplín a národností, mají o hudbu zájem a probírají spolu své nové myšlenky a objevy. Kolokvium je tak nově vzniklý veřejný děj, který zesiluje, problematizuje a odhaluje to, co se asi děje soukromě. Reagujeme na sebe, souhlasíme nebo nesouhlasíme tak dlouho, dokud se neodkryje další krok rozpracovaného děje.

2. Pro příklady z této nové vědní oblasti viz Yehuda 2018 a Zimmer 2018.

Literatura:

- GROTOWSKI, Jerzy 1997: Tu es le fils de quelqu'un. In: SCHECHNER, Richard – WOLFORD, Lisa (eds.): *The Grotowski Sourcebook*. London: Routledge, s. 292–303.
- HALBWACHS, Maurice 1980. *The Collective Memory*. Translated by Francis J. Ditter, Jr. and Vida Yazdi Ditter. New York: Harper and Row.
- KLOSIN, Adam et al. 2017: Transgenerational transmission of environmental information in *C. elegans*. *Science* 356, č. 6335, s. 320–323. DOI: 10.1126/science.aah6412
- MOJICA, Monique 2011: Stories from the Body: Blood Memory and Organic Texts. In: Wilmer (ed.): *Native American Performance and Representation*. Tucson: University of Arizona Press, s. 97–109.
- ÚLEHLA, Vladimír 1949: *Živá píseň*. Praha: Fr. Borový.
- VRCHOVSKÝ, Ladislav. 2016. "Slavný primáš Martin Hrbáč před ostravským koncertem: Když začnu hrát, všechno zlé mizí." *Ostravan.cz* [online] July 6 [accessed July 15, 2018]. Available from: <<http://www.ostravan.cz/33031/slavy-primas-martin-hrbac-pred-ostravskym-koncertem-kdyz-zacnu-hrat-vsechno-zle-mizi/>>.
- YEHUDA, Rachel – LEHRNER, Amy – BIERER, Linda M. 2018: The public reception of putative epigenetic mechanisms in the transgenerational mechanisms of trauma. *Environmental Epigenetics* 4, seš. 2, s. 1–7. DOI: 10.1093/eep/dvy018
- ZIMMER, Carl 2018: The Famine Ended 70 Years Ago but Dutch Genes Still Bear Scars. *The New York Times*, 31. 1. Dostupné z: <<https://www.nytimes.com/2018/01/31/science/dutch-famine-genes.html>>.

The Memory of the Body: Folk Song as Key for Releasing Cultural Memory

Offered as a companion to a Dálava performance that occurred at the 2018 iteration of the Folk Holidays Festival, this essay posits the body as a receptacle of collective memory, and folk song as a key which activates or unlocks those memories. Author draws upon the work of Indigenous scholar/performer Monique Mojica and Polish theatre director Jerzy Grotowski, the burgeoning field of epigenetics, testimony from renowned Horňácko violinist Martin Hrbáč, and embodied research with folk songs from the Slovácko region (Moravia, the Czech Republic) to consider song performance, even in diasporic conditions lacking continuity of transmission, for its trans-temporal, inter-subjective potentialities.

Key words: Cultural memory; folk song; embodiment; blood memory; the Slovácko region; Moravian folk music.